

UDK: 711.4-122(238.1)

doi:10.5379/urbani-izziv-2023-34-01-05

Prejeto: 23. 3. 2023

Sprejeto: 29. 5. 2023

Clovis ULTRAMARI

Leandro LUDWIG

Debora CIOCIOLA

Soobstoj oblikovanja, regulativnega okvira in pogajanj na področju urbanističnega načrtovanja: primer Buenos Airesa, Ciudadada de México, in São Paula

V strokovni literaturi se pogosto poudarja, da urbanistična kompleksnost temelji na soobstoju naslednjih treh prvin: regulativnega okvira, ravni urbanističnega oblikovanja in pogajanj med akterji. Avtorji se v članku z navedenim strinjajo, hkrati pa zavračajo zamisel, da so lahko te prvine v idealnem ravnovesju, brez negativnih medsebojnih vplivov. Proučevali so, kje so meje njihovega soobstajanja, in postavili hipotezo, da idealen in uravnotežen soobstoj teh prvin ni mogoč. Njihova raziskava je temeljila na naslednjih štirih glavnih in zaporednih aktivnostih: 1. pregledu literature o temeljih sodobnega

urbanističnega načrtovanja, 2. kritični kvalitativni analizi glavnih dokumentov, ki vsebujejo urbanistične direktive in se uporabljajo v treh največjih mestih Latinske Amerike: Buenos Airesu, Ciudadu de México in São Paulu (s poudarkom na smernicah v teh dokumentih in kako obravnavajo vse tri omenjene prvine), 3. analizi součinkovanja navedenih treh prvin in 4. oblikovanju končnih ugotovitev.

Ključne besede: urbanistične teorije, urbanistični pojmi, urbanistični instrumenti, participativni urbanizem

1 Uvod

Urbanistično teorijo, ki bi bila utemeljena v praksi, je zelo težko oblikovati (Bolan, 2017). Glavni razlog so spremenljivi družbeni odnosi in nenehno nasprotujoči si interesi na mestnih območjih. Pot od načrtovanja do realizacije v praksi je nenehno postavljena pod vprašaj, hkrati pa se pogosto dvomi o uporabnosti urbanističnega načrtovanja. Alfasi in Portugali (2007: 175) na primer dvomita o smislu načrtovanja. Sprašujeta se, ali lahko ponudi rešitev ali pa je samo nekaj, kar morajo geografi kritično raziskati. Intelktualni čar načrtovanja je, da vključuje aktivno preobrazbo in nakazuje natančno izvedbo prvotno načrtovanega. Urbanistično načrtovanje, ki v idealnem primeru vključuje lokalne izvajalce, je od nekdaj izpostavljeno močnim silam zunaj svojih političnih in upravnih mej. V zadnjem času je to zlasti digitalna nadgradnja mest. Graham (2020) opisuje idejo urbanizma platforme, pri katerem digitalno orodje (tj. platforma) ne ustreza nikomur, je preveliko, da bi ga lahko nadzirali, preveč novo, da bi ga lahko urejali s predpisi, in preveč inovativno, da bi ga lahko odpravili.

Friedmann (1998: 250) po drugi strani navaja, da načrtovanje kot praktična dejavnost po svetu nenehno zahteva ponoven premislek. Namesto vključevanja teorije v načrtovanje je treba oblikovati teorijo načrtovanja (Los, 2018). Načrtovalska teorija in praksa nista omejeni na trenutne pojave, ampak se osredotočata na različne možnosti prihodnjih pojavov. Kljub lastnim omejitvam ali neizvedljivosti je samoopravičevanje načrtovalske teorije in prakse zelo mamljivo. Teorija in praksa izmenjujoče se vplivata na urbanistične predpise, urbanistično oblikovanje in pogajanja, zato bi bilo dobro, da sta bolj usklajena.

Avtorji v članku najprej obravnavajo glavne tri prvine urbanističnega načrtovanja in njihov medsebojni vpliv. Urbanistični regulativni okvir na primer obsega vse od splošnih pravil organizacije aktivnosti po vsem mestu ali samo na izbranih območjih do podrobne določitve rabe prostora (Bertaud, 2018). Nanj vplivajo družbeni, gospodarski in okoljski in dejavniki, zaradi česar je pri načrtovanju vedno potrebno ali neizogibno tudi pogajanje. Ko sta zakonsko urejanje in urbanistično oblikovanje izpostavljena širši razpravi v lokalni skupnosti, nanju neizogibno vplivajo tudi načela, zamisli in prevladujoči pogledi v teoretičnih delih. Čeprav se oblikovanje fizičnih prvin javnih prostorov pogosto dojema kot sopomenka za konkretne posege, je pravzaprav uresničitev dolgih predhodnih teoretičnih razmislekov, ki se bolj kot na produktni razvoj osredotočajo na načela, prednostne naloge, zgodovinske dejavnike, vsiljene kulturne prvine in podobno.

Skepticizem avtorjev o popolnem ravnovesju stališč v urbanizmu se med drugim sklada s ponavljajočimi se razpravami o pojmu trajnosti. Vogt in Weber (2019) poudarjata, da je zelo težko popolnoma uravnovesiti okoljske, družbene in gospodarske interese ali omejitve. Podobno Pengjun in Peilin (2017) v razpravi o zdravju v mestih kritizirata splošno sprejeto zamisel, da lahko gosta ali strnjena zazidava zmanjša emisije toplogrednih plinov. Čudežne rešitve ali idealne univerzalne formule, v katero bi lahko neomajno verjeli, torej ni. Za pragmatične namene, na primer za izdelavo načrtov in programov ter pogajanja med akterji v zvezi z upravljanjem mest, imajo univerzalni in uravnoteženi dejavniki pomembno vlogo in lahko usmerjajo delovanje. To, da brezpogojno verjamemo v regulativne okvire, oblikovanje in pogajanja, je konceptualno šibko, dejansko pa je nujno – v smislu utopičnih zamisli, ki nas ženejo naprej.

Avtorji v članku razpravljajo o glavnih prvinah urbanističnega načrtovanja (tj. regulativnem okviru, oblikovanju in pogajanjih), na podlagi česar oblikujejo teoretični okvir članka. Te prvine se nenehno predstavljajo kot nujna orodja, ki jih lahko uporabljamo hkrati in brez negativnih medsebojnih vplivov, avtorji pa analizirajo meje njihovega soobstoja. Njihova hipoteza je, da idealen in uravnotežen soobstoje teh prvin ni mogoč. Članek je razdeljen v tri glavna poglavja z naslovi Tri prvine urbanističnega načrtovanja, Trije primeri iz Latinske Amerike in Dileme soobstoja: pogajanje v središču načrtovanja; tem sledita še razprava in sklep.

Proučevane prvine imajo lahko same zase pomembno vlogo, ko pa jih združimo, so med seboj v nenehnem konfliktu. Avtorji so navedeno ponazorili na primeru treh mest: Buenos Airesa, Ciudad de México in São Paula. V razpravi povzamejo glavne izsledke analize, v sklepu pa se poskušajo izogniti kakršnim koli pristopom, ki bi onemogočili nadaljnje teoretične razprave o (tradicionalnih in inovativnih) orodjih, s katerimi poskušajo urbanisti pozitivno spremeniti mesta.

2 Tri prvine urbanističnega načrtovanja

Opredelevanje prvin, tj. oblikovanja, regulativnega okvira in pogajanj, kot bistvenih za urbanistično načrtovanje se morda zdi domišljavo in tvegano, saj tudi drugi dejavniki vplivajo na to, kako se izvaja, kako bi se lahko izvajalo in kako uspešno bo. Vseeno se te tri prvine v sodobni literaturi s področja urbanizma pogosto omenjajo v zvezi z analizami mest ali tehničnih in pravnih dokumentov o urbanističnih zadevah. To poglavje se osredotoča na medsebojno vplivanje omenjenih prvin. Kot je razvidno iz izsledkov, lahko ti vplivi vključujejo vse od zaželenega in idealiziranega ujemanja do tega, da jih nikakor ne moremo vrednotiti enakovredno.

Pomembna vloga navedenih treh prvin je bila na primer že potrjena pri Burnhamovem načrtu za Chicago (Smith, 2006), ki je bil plod načrtnega prizadevanja za spremembo predpisov, oblikovanja in pogajanja. Novost z vidika sodelovanja skupnosti je bila povezana z vladno prakso oblikovanja parametrov coniranja in sprejemanja zakonov o zasebni lastnini (Cheng in Chambliss, 2016). Poleg tega so bile navedene oblikovalske rešitve ključne za to, da se je javnost začela zanimati za zamisli, predstavljene v načrtu, in da se je z njimi strinjala tudi skupnost. Strategija doseganja javne sprejetosti na podlagi oblikovalskih rešitev je bila del načrta (Moody, 1912), kar sta kritično izpostavila tudi Cheng in Chambliss (2016).

Glavna kritika tradicionalnih načrtov rabe prostora ali strogo reguliranih območij, s katerimi se poskuša oblikovati mestno okolje z uvedbo prostorskih in časovnih omejitev, izhaja iz analize trenutnega stanja in uporabe regulativnih metod. Kot ugotavlja Portugali (2008), je glavna slabost načrtov rabe prostora ali preveč strogo reguliranih območij to, da ne upoštevajo mest kot odprtih, kompleksnih in samoorganizirajočih sistemov. V zvezi s tem se zastavlja vprašanje, ali bi načrtovanje lahko še vedno doseglo svoje cilje, če bi v celoti upoštevalo te lastnosti mest. Ali bi lahko načrtovanje še vedno sledilo svojemu glavnemu namenu, če bi upoštevalo vidike, ki postavljajo pod vprašaj njegovo osnovno nalogo, tj. urejanje ljudi in aktivnosti v mestnem prostoru?

Zavedanje nezanesljive narave urbanističnih načrtov in posledično zagovarjanje pasivnega, spontanega razvoja mestnih območij bi v skladu z načeli sistemske dinamike pripeljala do kaotičnega stanja. Kot razlaga Mashinsky (1990: 93), se kakovost mesta kot kompleksnega sistema s spontanim, pasivnim razvojem neizogibno zmanjšuje. Kot vse regulativne smernice tudi urbanistični načrti vsebujejo mamljivo obljubo, da se bo s popravki pri njihovi izvedbi resničnost uklonila tehničnim nameram. Kot poudarja Portugali (2008), je treba kljub temu prepoznati potrebo po načrtovanju in urejanju urbanih naselij. Savini idr. (2014) opozarjajo, da je treba preseči paradoks med centraliziranim nadzorom in samoorganizacijo ter oblikovati kreativne načine, kako načrtovanje povezati s kompleksnim, interaktivnim, prilagodljivim in samoorganizirajočim sistemom mest. Ti razmisleki nas ne nagovarjajo k zagovarjanju idealne kombinacije glavnih prvin urbanističnega načrtovanja, ampak vsaj k upoštevanju pomena njihovega zapletenega soobstoja.

Trajalo je kar nekaj časa, da so načrtovalci začeli upoštevati politiko kot del načrtovalskega področja in ljudi kot del procesa odločanja. V poznih petdesetih letih 20. stoletja, po več desetletjih modernističnih predpisovalnih načrtov, so v načrtovalski stroki začeli postajati pomembnejši okoljska moralnost, soodvisnost človeka in narave, javno odločanje o obliki mest ter izbira in prilagodljivost posameznih rab (Crane,

1960: 284). Hkrati je Jane Jacobs v načrtovanje (ali upravljanje mesta) pritegnila nestrokovnjake in lokalno skupnost ter s tem uvedla spremembe v ustaljene razprave o oblikovanju politik. V zadnjih desetletjih se zdi, da je participativni pristop tesno povezan z načrtovalskim procesom: stare načrte kritizirajo zaradi neparticipativne narave, sodobni načrtovalci pa poudarjajo, da je v načrtovanje treba vedno vključiti tudi skupnost. Čeprav se zdi paradokсно, te težnje ob hkratnem zanemarjanju strukturne podlage načrtovanja presegajo njegov prvotni in tradicionalni namen, tj. urejanje prostora, ki temelji na tehničnih pristopih in jasni viziji prihodnosti, ki se sčasoma uresniči prek oblikovanja. Zdi se, da se sodobno participativno načrtovanje le redko ukvarja s scenariji za prihodnost in se raje odziva na trenutne potrebe.

Načrtovanje in oblikovanje politik sta tako postala tesno povezana. Povezava je bila vzpostavljena tiho in strateško, in sicer z zanemarjanjem dejstva, da ne glede na vrsto razprave ni samo ene najboljše rešitve ali celo splošne opredelitve družbene pravičnosti, ki bi jo sprejeli vsi deležniki na različnih ravneh. Še zamisel o odločitvah, sprejetih v korist večine, se zdi preveč šibka, če jo primerjamo z dobro namernimi reformami po svetu, ki pa se še vedno končajo z revščino, izkoriščevalskimi procesi, nenehnimi socialnimi krivicami in rabo prostora, ki zagotavlja čim večje dobičke. Politika je že po naravi konfliktna, zato je za to, da se med interesi najdejo skupne točke, ključno pogajanje. Navedeno je obvezno za vsakega akterja v načrtovalskem procesu, ni pa jasno, ali lahko načrtovanje nadomesti dialog in ali je lahko dialog najboljše načrtovalsko orodje. Če je lahko, ali spodkopava prvotne temelje načrtovanja? Čeprav so ti verjetno v nevarnosti, zanje ni lahko najti ustreznega nadomestka: ali ne moremo vzpostaviti novih načel in metod ali pa smo tako močno navezani na stare postopke, da nas kljub njihovim slabim rezultatom načrtovanje še vedno strokovno izpolnjuje. Ob tem ko so v 20. stoletju na oblikovanje, regulativni okvir in pogajanja vplivale tehnične domneve in univerzalne rešitve, je bilo obdobje, ki je sledilo, zaznamovano s precej bolj zapletenimi odnosi med tremi obravnavanimi prvimi, smernicami, ki so bile precej bolj prilagojene lokalnemu okolju, in precej bolj raznolikimi možnostmi povezave med omenjenimi prvimi.

Tretja splošna prvina načrtovalskega procesa je oblikovanje v smislu fizičnih značilnosti mestnih prostorov na različnih ravneh, od javnih površin do stavb in njihove notranjosti. Nekatere ključne značilnosti stavb, kot so odmik od roba ulice, število nadstropij in delež odprtih (netlakovanih) zunanjih površin, so lahko določene že v ureditvenih načrtih. To pomeni, da fizične značilnosti stavb narekujejo urbanistični, arhitekturni in tehnični predpisi. Namen načrtovalskih procesov, ki temeljijo na oblikovanju, je vplivati na odnose med ljudmi ter grajenimi in naravnimi okolji.

Kot odziv na preveč predpisovalne in regulativne načrtovalske procese se v zadnjih desetletjih oblikovanju in pogajanju pripisuje čedalje večji pomen, vseeno pa je jasen in močan regulativni okvir še vedno pomemben. Healeyjeva (2003: 104), ki zagovarja participativno načrtovanje, poudarja, da je regulativna moč še vedno pomembna za varovanje dragocenih okoljskih značilnosti, Innesova (2004) pa opozarja, da lahko regulativni okvir zagotavlja ravnovesje pri pogajanjih med deležniki. Participativno urbanistično oblikovanje so v praksi preizkusili v mnogih bogatih in revnih državah po svetu, tovrstne pobude pa v zadnjem času spodbujajo zlasti zamisli o kolektivnih izkušnjah. Dejstvo, da naj bi zdaj pri oblikovanju sodelovali številni strokovnjaki (ne samo arhitekti, oblikovalci in inženirji), je na prvi pogled odziv na manj centralizirano ali regulativno načrtovanje. Kerrigan (2018) ugotavlja, da kljub množičnemu zagovarjanju tovrstnega sodelovanja to še vedno ni zelo pogosto. To nima smisla glede na čedalje več ljudi, ki so v medsebojni interakciji, nova spletna orodja in nove družbene medije za izmenjavo (povratnih) informacij, širjenje segmentov potrošnikov in strokovnjakov, porast civilnih in neprofitnih partnerstev ter čedalje več lokalnih uprav, ki sodelujejo v načrtovalskih procesih. Na splošno je priznано, da so navedeni dejavniki pomembni, še vedno pa se upoštevajo splošnejše opredelitve, ki izhajajo iz načrtovalskih smernic, ustrezne zakonodaje in mestnih upravljaljskih praks. Te ostajajo nesporne, zaradi česar slabijo participativne in kolektivne aktivnosti. To zagotovo ne pomaga participativnemu procesu, s splošnejšega načrtovalskega vidika pa je to edini način obravnave stvari in ljudi v mestu. Primeri v nadaljevanju lahko to vprašanje bolje osvetlijo.

3 Trije primeri iz Latinske Amerike

Današnja urbanistična načrtovalska praksa v Buenos Airesu izvira iz sredine 19. stoletja in takratnih urbanističnih gibanj v večjih evropskih mestih, kot sta bila Pariz in Barcelona. Takrat so bile predstavljene prve urbanistične teorije (npr. v delih Ildelfonsa Cerdàja, Reinharda Baumeisterja, Josepha Stubbena in Raymonda Unwina). Novick (2005) to obdobje obravnava kot izhodišče za proučevanje poznejših urbanističnih načrtov mesta: Novega načrta (1907–1911), pri katerem je oblikovanje mesta temeljilo na mešanici estetike, funkcionalnosti in hierarhije stavb, Organskega projekta komisije za gradbeno estetiko (1923–1925), pri katerem so se že pokazala trenja med urbano umetnostjo in prednostnimi nalogami, ki so temeljila na izsledkih raziskav, in Regulacijski načrt (1932), ki je bil bolj kot sistematičen načrt nekakšna mešanica med sabo nepovezanih projektov.

V poznih dvajsetih letih 20. stoletja je Le Corbusier (2015) v značilnem samozavestnem slogu izjavil, da je Buenos Aires

brezupen kraj, ki ga lahko rešijo samo temeljiti načrtovalski ukrepi. Urbanistični načrt mesta, ki sta ga pod njegovim mentorstvom izdelala argentinska arhitekta Hardoy in Kurchan (1937–1938), je predvideval prostorske posege, ki so temeljili na modernističnih načelih urbane racionalnosti in sektorizacije rabe prostora ter vključevali coniranje, hierarhični sistem javnega prevoza in gradnjo novega poslovnega središča.

Iz te smeri razvoja je razviden premik od pripisovanja prevelike vrednosti oblikovanju pri gradnji novega »evropskega« mesta k sprejemanju ostrejših regulativnih ukrepov in več zakonikov, ki so vzpostavili nadzor nad javnimi in zasebnimi deli. Vse skupaj je bilo torej še zelo daleč od sodelovanja javnosti v načrtovalskem procesu.

Za boljše ponazoritev glavne ideje, predstavljene v tem članku, je treba omeniti pomemben odmik od te smeri razvoja, ki postavlja pod vprašaj pomen velikih načrtov. Corti (2007) omenja zmago postmodernističnega, neoliberalnega in razdrobljenega načina upravljanja mest v devetdesetih letih 20. stoletja, pri čemer so tradicionalni načrti postali še šibkejša načrtovalsko orodje. Kot je bilo navedeno že na začetku članka, urbanistični načrti pogosto razočarajo upravljavce mest, raziskovalce in zlasti ljudi, ki živijo v mestih, kljub temu se še naprej izdelujejo na enak način in s podobno vsebino. V Buenos Airesu so bili tako eden za drugim oblikovani načrti na ravni občin in celotnega metropolitanskega območja, ki so ponujali podobo idealiziranega mesta in so jih dale izdelati skupine, ki so bile na oblasti. V času nastajanja tega članka je v Buenos Airesu potekala javna razprava o okoljsko-urbanističnem načrtu mesta (*Plan Urbano Ambiental*), sprejetem leta 2008. Načrt naj bi temeljil na sedmih glavnih ciljeh (Consejo, 2023), ki jih avtorji tukaj izpostavljajo zato, da bi ponazorili in potrdili pogosto prisotnost zgoraj omenjenih treh prvin v urbanističnih načrtih in težnjo po pripisovanju velike vrednosti vključevanju javnosti.

Iz preglednice 1 je razvidno, da se načrt jasno razlikuje od prejšnjih načrtov za Buenos Aires, iz nje pa je razvidna tudi smer, v katero se običajno razvijajo mesta, ali smer, značilna za sodobni urbanizem: pripisovanje čedalje večjega pomena pogajanjem in jasno zapostavljanje oblikovanja. Regulativno urejanje je zagotovo postalo bolj kompleksno, hkrati pa ga je lažje izvajati. Za natančnejše razlikovanje urbane realnosti v različnih družbenogospodarskih okoljih so potrebne nadaljnje razprave: v revnih državah je na primer v večjih mestih čedalje več predelov, ki niso v skladu z urbanističnimi predpisi in uradno oblikovani, ustvarjajo pa temelje za nove oblike pogajanj.

Ciudad de México, zgrajen na podlagi smernic kraljevih uredb kolonialne Španije, se nikoli ni mogel povsem otresti vpliva prvotne naselbine, na območju katere je nastal. Po preizkušanju delnih predlogov in urbanističnih rešitev, ki naj bi mestu dali

Preglednica 1: Okoljsko-urbanistični načrt Buenos Airesa in tri načrtovalske prvine

Cilji načrta	Prepoznane načrtovalske prvine
Izboljšanje kakovosti življenja prebivalcev	Večinoma pogajanja, nekaj določanja regulativnega okvira in nekaj oblikovanja
Spodbujanje pravičnejšega razvoja mesta	Večinoma pogajanja, nekaj določanja regulativnega okvira in nekaj oblikovanja
Doseganje soglasja med deležniki in institucionalnimi mehanizmi	Pogajanja
Spodbujanje bolj socialno, okoljsko, ekonomsko in urbanistično učinkovitih javnih in zasebnih naložb	Večinoma določanje regulativnega okvira, nekaj pogajanj in mogoče nekaj oblikovanja
Oblikovanje pravnega in institucionalnega okvira za združitev občinske in metropolitanske pristojnosti	Pogajanja
Zagotavljanje ustreznega dostopa do čistega zraka, vode, hrane, varnega gibanja, življenja v okolju, ki ni onesnaženo in ima dovolj odprtih prostorov, za vse	Večinoma določanje regulativnega okvira, nekaj pogajanj in mogoče nekaj oblikovanja
Zaščita kulturne, arhitekturne in naravne dediščine v mestu	Večinoma določanje regulativnega okvira, nekaj oblikovanja

Preglednica 2: Splošni urbanistični program Ciudadada de Méxicain tri načrtovalske prvine

Cilji programa	Prepoznane načrtovalske prvine
Odprava korupcije tako, da se ljudem zagotovi več možnosti za izražanje mnenj	Nekaj pogajanj in določanja regulativnega okvira, nič oblikovanja
Zagotovitev več virov za razvoj infrastrukture in javnih storitev	Večinoma pogajanja, nekaj določanja regulativnega okvira in mogoče nekaj oblikovanja
Pri urejanju novih območij v mestu morajo investitorji zagotoviti ustrezno infrastrukturo	Večinoma določanje regulativnega okvira, nekaj pogajanj in nič oblikovanja
Uskladitev večjih urbanističnih projektov z lokalno skupnostjo	Pogajanja
Poenostavitev postopkov za pridobitev uporabnih dovoljenj	Nekaj določanja regulativnega okvira in pogajanj, nič oblikovanja
Spodbujanje dialoga med sosedi	Pogajanja
Spodbujanje mešane rabe prostora (vsaka novogradnja mora vključevati vsaj 30 % socialnih stanovanj)	Določanje regulativnega okvira
Ureditev enajst prometnih koridorjev za odpravo prometnih zamaškov	Oblikovanje

svetovljansko (tj. francosko) podobo (glej Christlieb, 1998), kot na primer med predsedovanjem Porfiria Díaza, so bili prvi predlogi za sodobno urbanistično zasnovo mesta oblikovani ob razmahu industrije in razširitvi železniškega omrežja konec 19. stoletja. Sredi 20. stoletja je bil pod vodstvom arhitekta Carlosa Contrerasa zanj izdelan prvi regulacijski načrt (*Plan Regulador de México*), v katerem je bil poudarek na simetriji, redu, skladnosti s predpisi in javnem zdravju (McMichael, 2002). Čeprav Contrerasov načrt še danes velja za nekaj, kar je pozitivno vplivalo na mesto, je daleč od današnjih načrtovalskih idealov. V skladu z načeli obdobja, v katerem je živel, je bilo zanj sodelovanje javnosti (tj. pogajanje) smiselno samo, če je podrejeno tehnični racionalnosti, načrtovanju, ki temelji na raziskavah, in modernizaciji (Aguilera, 2017). Čeprav je načrt

temeljal na Le Corbusierovem pristopu, ga je usklajevala lokalna ekipa arhitektov in urbanistov, katerih predlogi so bili zato drugačni od tistih, ki so jih predstavili arhitekti, ki so urejali načrte za druga mesta v Latinski Ameriki (npr. Jean-Claude Nicolas Forestier za Buenos Aires, Karl Heinrich Brunner za Bogoto, Maurice Rotival za Caracas in Alfred Agache za Rio de Janeiro) (Aguilera, 2015).

V načrtih, ki so sledili, je postalo pomembnejše urejanje rabe prostora. Leta 1997 je mesto sprejelo splošni urbanistični program (*Programa General de Desarrollo Urbano*), ki je bil leta 2002 prenovljen in velja še danes. Leta 2022 je uprava Ciudadada de Méxicadala prebivalcem v pregled in potrditev nov splošni urbanistični program, pri čemer so se takoj usule

kritike prebivalcev, da je za potrditev tega rok prekratek. Kot navaja županja Ciudadada de México Claudia Sheinbaum (2019), načrt temelji na osem glavnih ciljih, ki jih avtorji tukaj izpostavljajo zato, da bi ponazorili in potrdili pogosto prisotnost zgoraj omenjenih treh prvin v urbanističnih načrtih in visoko vrednost, ki se pripisuje sodelovanju javnosti.

Trenutni načrt mesta predvideva ureditev, ki je zelo daleč od tiste v predhodnih načrtih, ki so stremeli ali k sodobnosti in evropeizaciji (zlasti k francoskemu modelu mest) ali k modernistični funkcionalnosti. Izmed treh prvin je oblikovanje komaj zaznavno, določanje regulativnega okvira je zaželeno, a nikoli dejansko izvedeno, poglobljena pa so pogajanja, zlasti ker je bil nadzor nad rabo prostora neuspešen, tehnicizem pa se je izkazal za nezmožnega odzivanja na družbene kompleksnosti.

V predlaganih in (delno) sprejetih urbanističnih načrtih São Paula se ponavljajo naslednji vidiki, značilni za večino brazilskih mest:

1. navezovanje na evropske modele, ki poudarjajo projekte opleševanja, širitev cestnega omrežja, odpravo revnih območij v središču mesta in gradnjo infrastrukture. Tako je bilo tudi v načrtu ureditve avenij v São Paulu (*Plano das Avenidas*), ki ga je predlagal župan Prestes Maia, v ospredju oblikovanje (skupaj z regulativnim okvirom). Maia (1930) je v njem opozoril na nujno potrebo po posodobitvi mesta, ki takrat ni moglo z ničemer pritegniti tujega turista. Pred tem so bili izdelani samo načrti za ureditev posameznih delov mesta, npr. predelov za bogate, imenovanih *Jardins*, za kar so najeli tuje podjetje The City;
2. sprejetje številnih celovitih načrtov, v katerih je bilo predlagano coniranje celotnega mesta, in ustanovitev posebnega odseka javne uprave, ki bi nadziral rabo prostora v mestu. V primeru São Paula sta bila v letih 1971 in 1988 sprejeta načrta, katerih glavni namen je bil zagotoviti regulativni okvir za urejanje mestnih zemljišč: V načrtu iz leta 1971 so jasno določena pravila za določanje rabe prostora in coniranja, ki še vedno temeljijo na modernističnih načelih racionalnega in funkcionalnega mesta, s katerimi naj bi se dosegel njegov glavni cilj: oblikovanje zaželenega mesta izključno na podlagi urbanističnih predpisov (zakon št. 7688 z dne 30. decembra 1971, port. *Lei nº 7688, de 30 de dezembro de 1971*). V načrtu iz leta 1988 so pravila in cone nekoliko spremenjeni, načrt pa še vedno vsebuje enaka orodja in splošne smernice (zakon št. 10.676 z dne 7. novembra 1988, port. *Lei nº 10.676 de 7 de novembro de 1988*);
3. na začetku 21. stoletja je bil v državi uveden nov način izdelave urbanističnih načrtov. V skladu s smernicami zveznega zakona št. 10.257, imenovanega statut mesta, se je na področju urbanističnega načrtovanja začelo obdobje pogajanj, ki so zasenčila vse druge cilje (Ultramari in Silva, 2017).

V veljavnem strateškem urbanističnem načrtu São Paula, sprejetem leta 2014, je jasen poudarek na sodelovanju javnosti (São Paulo, 2023). Tako kot okoljsko-urbanistični načrt Buenos Airesa (trenutno še v javni razpravi) urbanistični načrt São Paula temelji na nekaterih načelih, ki so navedena v uradnem besedilu načrta in jih javnosti predstavljajo predstavniki javne uprave. Avtorji jih tukaj izpostavljajo zato, da bi potrdili soobstoj glavnih urbanističnih prvin v tem načrtu.

Kot je razvidno iz preglednice 3, so pogajanja zagotovo najpomembnejša značilnost urbanističnega načrta São Paula. Ta temelji in v nekaterih primerih nadgrajuje načrt iz leta 2014, pri katerem je bil pomen pogajanj poudarjen že v osnutku, njegovi predstavitvi, ki jo je izvedla občina, in zlasti v postopku priprave načrta: vključenih je bilo več kot 25 ljudi, pregledanih je bilo 10.000 predlogov, ki so jih predstavili družbeni deležniki, opravljenih je bilo 60 javnih razprav, pri čemer je bila zagotovljena popolna preglednost vsakega dogodka (São Paulo, 2014).

Pri pregledu urbanističnih načrtov, ki so bili sčasoma oblikovani za vsako mesto, lahko med mesti opazimo mnoge podobnosti v načrtovalskem pristopu. Vsa tri so največja mesta Latinske Amerike, pri vseh pa je načrtovalski proces vključeval vse tri proučevane prvine urbanističnega načrtovanja. Vsak je imel v načrtovalskih obdobjih večji ali manjši pomen, kar je bilo značilno za vsa tri mesta, zato lahko te prvine kronološko primerjamo in analiziramo. Najzgodnejši načrti so se močno naslanjali na oblikovalski pristop, na katerega je vplival modernizem (npr. novi načrt Buenos Airesa, oblikovan med letoma 1907 in 1911, regulacijski načrt Ciudadada de México iz sredine 20. stoletja in načrt avenij v São Paulu, ki ga je leta 1930 predlagal župan Maia). V nadaljnjih načrtih je bilo oblikovanje postopno potisnjeno v ozadje, večji poudarek pa je bil namenjen regulativnemu okviru in v novejšem času sodelovanju (npr. okoljsko-urbanistični načrt Buenos Airesa, odobren leta 2008 in v javni razpravi od leta 2020, urbanistični načrt Ciudadada de México, sprejet leta 1997 in prenovljen leta 2002, in strateški urbanistični načrt São Paula, sprejet leta 2014, trenutno v postopku prenove).

Pomen regulativnega okvira in sodelovanja javnosti se je sčasoma povečal v vseh treh mestih, s tem pa tudi vloga pogajanj in interdisciplinarnе obravnave urbanističnih vprašanj. Urbanizem platforme je velik izziv, zaradi katerega je urbanistično načrtovanje postalo še bolj zapleteno. Ob novih pomembnih vidikih, kot so okoljska in socialna vprašanja, čedalje večja vloga participativnega procesa in združevanje načrtovanja in oblikovanja politike, je v načrtovalski proces čedalje težje vključevati vse tri temeljne načrtovalske prvine. Navedeno je na področju urbanističnega načrtovanja trenutno velik izziv.

Preglednica 3: Strateški urbanistični načrt São Paula (v pripravi) in tri glavne načrtovalske prvine

Cilji načrta	Prepoznane načrtovalske prvine
Zagotavljanje družbene pravičnosti	Večinoma pogajanja, nekaj določanja regulativnega okvira in mogoče nekaj oblikovanja
Izboljšanje kakovosti življenja	Večinoma pogajanja, nekaj določanja regulativnega okvira in oblikovanja
Zagotovitev bolj gospodarne rabe naravnih virov	Večinoma pogajanja, nekaj določanja regulativnega okvira in mogoče nekaj oblikovanja
Zagotovitev sodelovanje javnosti pri odločanju o prihodnosti mesta	Pogajanja

4 Dileme soobstoja: pogajanje v središču načrtovanja

Namen regulativnega okvira je zagotoviti temeljne pravice, ki so neposredno povezane z naravnim in grajenim okoljem, pri čemer je še vedno dovolj prostora za prilagoditve, ki so rezultat odprtih pogajanj med deležniki. Čeprav imajo predpisi o rabi prostora plemenit namen (kar lahko potrdijo tudi njihovi nasprotniki), lahko v praksi omejijo dostopnost mestnih zemljišč za skupine prebivalcev z nižjimi dohodki (White in Allmendinger, 2003) ali pripadnike etničnih manjšin (Whittemore, 2016) in podprejo zlasti interese finančnega sektorja. Kot navajata Alfasi in Portugali (2004), so pretirano regulirani načrti primer pristopa za vsak primer: zajeten niz predpisov, ki naj bi se uporabljali, če se v mestu morda zgodi neki pojav. Po drugi strani je za nepredvidljive dogodke primernejši pristop ravno ob pravem času, pri katerem se uporablja čim manj predpisov, ki se lahko hkrati tudi prilagodijo. Ta pristop vsi povečujejo, hkrati pa se v praksi redko pravilno izvaja – čeprav je težko ugotoviti, kdo ima sploh pravico soditi o njegovi pravilnosti. Regulativni okvirji običajno vzbujajo podobne odzive: ali jih zavračamo kot neučinkovito orodje za nadziranje družbe in družbenih prostorov ali pa nas premamijo njihove obljube, čeprav se zavedamo, da jih je treba prenoviti.

Strateška prenova bi se lahko začela z delno deregulacijo zemljišč, pri čemer se pojavi vprašanje, katere predpise bi bilo treba odpraviti in katere obdržati. Pregledni in prožni regulativni okvirji so namenjeni blaženju neravnovesij moči med deležniki na različnih ravneh, kar Alfasi in Portugali (2004: 34) poimenujeta parapolitika. Ta ni razvidna iz uradnih dokumentov, ampak se kopiči posredno kot posledica posameznih odločitev. Fainsteinova (2000: 458) navaja, da je pri pogajanjih moč besed pogosto odvisna od moči govorcev. Innesova (2004: 12) podobno ugotavlja, da vsi pri mizi vedo, kdo ima zunaj moč in kdo ne ter kolikšno moč ima vsak akter. Iz tega izhaja dilema, povezana s pogajanjem: pogajanja omejujejo določanje regulativnih okvirov, hkrati pa pogajanja omejuje oblikovanje. Posledično so pogajanja potrebna tako za regulacijo kot deregulacijo, vključujejo pa deležnike z različnih ravni (vse od

predstavnikov vladnih organizacij, civilnih gibanj in mednarodnih organizacij do zasebnih deležnikov) (Holsen, 2020).

Kljub različnim metodam ostaja bistvo načrtovanja povsod enako: doseganje idealnega scenarija na podlagi vnaprej določenih pravil. Glavna kritika današnjih načrtovalskih procesov je, da dejansko ne vključujejo oblikovanja (Bertaud, 2018), čeprav se predpisi v zvezi z gradnjo stavb posredno navezujejo tudi na oblikovanje (Talen, 2012). Kot navajata Barnett in Chafee (2008: 11), lokalni predpisi, ki urejajo prostorsko rabo, veljajo za skoraj vsako novogradnjo in vplivajo na podobo vsake skupnosti. Z regulativnim okvirom je povezana dilema, da omejuje oblikovanje, tega pa omejujejo pogajanja.

Zagovorniki participativnega načrtovanja čedalje bolj poudarjajo vlogo, ki jo lahko ima oblikovanje v načrtovalskih procesih (Carmona, 2013; Abd in Asaad, 2021). Podobno tudi Fainsteinova (2000) meni, da lahko novi urbanisti kljub formalističnemu pristopu k oblikovanju uspešno prenesejo urbanistična načela v regulativne okvire in posledično v načrtovalske procese vključijo lokalne skupnosti. Bondova in Thompson-Fawcettova (2007) sta kritični do neotradicionalnega urbanizma, češ da je bolj kot sodelovanju javnosti namenjen temu, da javnost pridobi na svojo stran, hkrati pa ugotavlja, da so novi urbanisti s pogostimi javnimi oblikovalskimi delavnicami okrepili vlogo oblikovanja pri urbanističnem načrtovanju.

Čeprav je trajalo zelo dolgo, da si je urbanistično oblikovanje v razvitih državah priborilo pomembno vlogo v načrtovalski praksi, je bilo v devetdesetih let 20. stoletja že dobro uveljavljeno področje (Punter, 2007: 168). Kljub vsemu se v oblikovalskih zasnovah le redko upošteva kompleksnost načrtovalskih procesov, ki vključujejo najrazličnejše akterje z različnimi in pogosto nasprotujočimi si interesi. Kot izpostavlja Punter (2007: 169), so si urbanistično oblikovanje prilastile javne oblasti, da bi estetizirale megaprojekte, bolj demokratične, egalitarne in trajnostne oblikovalske prakse pa so potisnjene v ozadje. Oblikovanje kot konkretna vizualizacija urbanistične idealizacije je dvojni proces: po eni strani olajša pogajanje, ker ponudi vnaprej izbrano in zaželeno rešitev, po drugi strani pa

omogoča prepričevanje, pri čemer so nekateri predlogi predstavljeni kot bolj privlačni. Zaradi edinstvene sposobnosti, da združuje razne mestne prvine in prepozna možnosti za mestno okolje, je lahko oblikovanje močan katalizator v načrtovalskem procesu, ki upošteva številne kombinacije časovnih in prostorskih ravni. Z njim je povezana dilema, da omejuje pogajanja, tega pa omejujejo regulativni okviri.

Ta dilema je razvidna iz večine primerov novih oblikovalskih rešitev, lahko v kombinaciji z načrtovanjem in pogajanjem ali kot samostojna praksa upravljanja prostora. O pristopu urbane akupunkture, ki ga je prvi razvil Manuel de Solà-Morales, je med svojini tremi županskimi mandati v brazilskem mestu Curitiba dalje teoretiziral in ga v praksi uporabljal Lerner (2014). Zaradi razmeroma nizkih stroškov, močnega učinka in spodbujanja razvoja skupnosti se je ta vrsta prostorskega posega začela širiti v državah v razvoju (Fabricius, 2011). Kot ugotavlja Burdett (2012: 94), sta med prednostmi urbane akupunkture prožnost in prilagodljivost urbane oblike in arhitekture, ki lahko okrepi občutek navezanosti na kraj in identiteto lokalne skupnosti.

Med tremi prepoznanimi dilemami je pri načrtovanju vedno samo tista, povezana s pogajanjem. Vsak načrt prostorske rabe vključuje nekaj pogajanja, kar pomeni, da ima pomembno ali poglavitno vlogo pri načrtovanju. Načrtovanje ni mogoče brez pogajanja, mogoče pa je brez regulativnega okvira ali oblikovanja. Zato je njegova najpomembnejša prvina. To postane jasno tudi pri analizi zgodovinskega razvoja treh največjih mest Latinske Amerike.

5 Razprava

Kritično analizo načrtovalskih procesov je spodbudilo dejstvo, da proučevani trije glavni vidiki načrtovanja vplivajo drug na drugega in na življenju v mestu na splošno. Z boljšim razumevanjem teh vidikov in povezanosti med njimi lahko ugotovimo, kako določajo današnja mesta. Podlaga za razpravo je bil kritični pregled vlog regulativnega okvira, oblikovanja in pogajanja v sodobnih načrtovalskih razpravah.

Pravilna kombinacija treh proučevanih prvin se morda zdi popoln recept za idealno mesto, uvedba načel, ki morda veljajo za pravilna v splošnejšem urbanem kontekstu, pa je lahko v konkretnjših primerih usodna. Ker so urbanistične zadeve pogosto vir morebitnih nasprotij, je treba usklajevati teorijo in prakso. Avtorji menijo, da izzivi, povezani z enakovredno razporeditvijo prednostnih nalog in potreb, ne smejo vplivati na odločitve o tem, kako je treba nekaj načrtovati in kakšno kombinacijo načrtovalskih prvin bi bilo treba pri tem uporabiti. Nasprotno: idealno mesto – ne glede na to, kaj to je ali kako uresničljivo

je – bi moralo biti edino vodilo v vseh prizadevanjih za spremembo mesta. Pomen treh prvin urbanističnega načrtovanja, obravnavanih v tem članku, je razviden iz dejstva, da lahko to, kako te prvine razumemo, razširi ali zoži meje zamišljenega idealnega mesta. Z obravnavo zapletenih odnosov med tremi glavnimi prvini urbanističnega načrtovanja lahko končno razumemo, kako se o urbanističnih idealizacijah razmišlja in kako se včasih te idealizacije izvedejo v praksi. Želje, načela in idealizem so nujna orodja za načrtovanje mest, čeprav se nato pri izvedbi konkretnih prizadevanj vedno spremenijo.

Tri največja mesta Latinske Amerike, izbrana za analizo, imajo zelo podobno preteklost (vsa so bila podvržena evropski kolonizaciji) in so sčasoma kljub lokalnim razlikam uporabljala podobne urbanistične pristope. V navedenih mestih je opazen čedalje večji pomen pogajanja pri urbanističnem načrtovanju, ki trenutno daje večji poudarek participativnim procesom kot pa oblikovalskim rešitvam. Obravnavane prvine urbanističnega načrtovanja so bile v vseh treh mestih v različnih obdobjih uporabljene v različnih (neenakovrednih) kombinacijah: sprva kot kombinacija oblikovanja in pogajanja, v zadnjem času pa kot kombinacija regulativnega okvira in pogajanja. Kljub različnim kombinacijam so se pogajanja v načrtovalskem procesu vedno izvajala, naj bo to pri pretirano oblikovanih ali pretirano reguliranih mestih.

6 Sklep

Čeprav so avtorji v članku potrdili hipotezo o tem, da uravnotežen soobstoje proučevanih prvin ni mogoče, je prizadevanje za doseganje ravnovesja med njimi vredno truda. Iskanje ravnovesja, čeprav neotipljivega, vključuje potreben skepticizem in napore, potrebne za doseganje novih in pomembnih delnih rezultatov. Namerno neravnovesje med tremi prvini lahko omejuje izgradnjo idealnega mesta, zato je mogoče sklepati, da tudi če nam ne uspe v celoti uravnovesiti pomena vseh treh načrtovalskih prvin, se je vredno za to truditi. Camus (1955) meni, da je po analogiji s Sizifovimi neskončnim kotaljenjem skale na vrh gore vsaka naloga vredna truda, čeprav se nam na prvi pogled zdi nesmiselna: predstavljati si moramo, kako je bil Siziif srečen kljub kazni, ki so mu jo naložili bogovi.

Zgodovinska podobnost treh proučevanih mest z vidika uradnega urbanističnega načrtovanja spodbuja tudi razmišljanje o nečem, kar ne spada v okvir tega članka, ampak je kljub temu zelo zanimivo: Zakaj so mesta v državah Latinske Amerike, ki imajo zelo različne lokalne in regionalne uprave ter nacionalne vlade, tako podobna z vidika zgodovinske smeri razvoja urbanističnih načrtov in tega, da skupine, ki so na oblasti, koncept idealnega mesta prilagodijo samim sebi (Delgadillo, 2014)? Odgovor vsekakor ni v načrtih ali lokalnih procesih,

ampak prej v večjem, globaliziranem kontekstu, v katerem se je predstavniška demokracija znašla v krizi.

.....
 Clovis Ultramari, Papeška katoliška univerza v Parani, podiplomski program iz urbanega upravljanja, Curitiba, Brazilija
 E-naslov: clovis.ultramari@pucpr.br

Leandro Ludwig, Papeška katoliška univerza v Parani, podiplomski program iz urbanega upravljanja, Curitiba, Brazilija
 E-naslov: l.ludwig@ter.grupomarista.org.br

Debora Ciociola, Papeška katoliška univerza v Parani, podiplomski program iz urbanega upravljanja, Curitiba, Brazilija
 E-naslov: debora.ciociola@pucpr.edu.br

Viri in literatura

- Abd, E., in Asaad, M. (2021): Urban design & urban planning: A critical analysis to the theoretical relationship gap. *Ain Shams Engineering Journal*, 12(1), 1163–1173. doi:10.1016/j.asej.2020.04.020
- Aguilera, A. V. (2015): *Urbanistas y visionarios. La planeación urbana de la ciudad de México en la primera mitad del siglo XX*. Ciudad de México: Universidad Autónoma del Estado de Morelos.
- Aguilera, A. V. (2017): La modernidad reinventada: Carlos Contreras y el primer plano regulador de la ciudad de México. *Ciudad y territorio: Estudios territoriales* 194, 747–762. Dostopno na: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=6309271> (sneto 26. 5. 2023).
- Alfasi, N., in Portugali, J. (2004): Planning just-in-time versus planning just-in-case. *Cities*, 21(1), 29–39. doi:10.1016/j.cities.2003.10.007
- Alfasi, N., in Portugali, J. (2007): Planning rules for a self-planned city. *Planning Theory*, 6(2), 164–182. doi:10.1177/1473095207077587
- Barnett, J., in Chafee, L. (2008): *Redesigning cities: Principles, practice, implementation*. New York, Taylor and Francis.
- Bertaud, A. (2018): *Order without design: How markets shape cities*. Cambridge, MA, The MIT Press. doi:10.7551/mitpress/10671.001.0001
- Bolan, R. S. (2017): *Urban planning's philosophical entanglements: The rugged, dialectical path from knowledge to action*. New York, Routledge. doi:10.4324/9781315309217
- Bond, S., in Thompson-Fawcett, M. (2007): Public participation and new urbanism: A conflicting agenda? *Planning Theory & Practice*, 8(4), 449–472. doi:10.1080/14649350701664689
- Burdett, R. (2012): Mapping scales of urban identity. *Architectural Design*, 82(6), 92–97. doi:10.1002/ad.1501
- Camus, A. (1955): *The Myth of Sisyphus and other essays*. New York, Vintage Books.
- Carmona, M. (2013): The place-shaping continuum: A theory of urban design process. *Journal of Urban Design*, 19(1), 2–36. doi:10.1080/13574809.2013.854695
- Cheng, M. S., in Chambliss, J. C. (2016): The 1909 Plan of Chicago as representative anecdote: Constituting new citizens for the commercial American city. *Rhetoric Review*, 35(2), 91–107. doi:10.1080/07350198.2016.1142809
- Christlieb, F. F. (1998): La influencia francesa en el urbanismo de la Ciudad de México: 1775–1910. V: Pérez Siller, J. (ur.), *México Francia: Memoria de una sensibilidad común, siglos XIX–XX*, 227–265. Ciudad de México, Centro de estudios mexicanos y centroamericanos. doi:10.4000/books.cemca.4077
- Consejo del Plan Urbano Ambiental del Gobierno de la Ciudad de Buenos Aires (2023): *Actualización del Plan Urbano Ambiental*. Dostopno na: <https://www.buenosaires.gob.ar/jefaturadegabinete/desarrollo-urbano/actualizacion-del-plan-urbano-ambiental> (sneto 26. 5. 2023).
- Corti, M. (2007): *20 ideas, 20 años. La prehistoria de una Buenos Aires fragmentada. Café de las Ciudades. La prehistoria de una Buenos Aires fragmentada*. Dostopno na: https://cafedelasciudades.com.ar/archivo/arquitecturayplanes_58.htm (sneto 26. 5. 2023).
- Crane, D. (1960): The city symbolic. *Journal of the American Institute of Planners*, 26(4), 280–292. doi:10.1080/01944366008978427
- Delgado, V. (2014): Urbanismo a la carta: teorías, políticas, programas y otras recetas urbanas para ciudades latinoamericana. *Cadernos Metrópole*, 16(31). doi:10.1590/2236-9996.2014-3104
- Fabricius, D. (2011): Looking beyond informality. *Architectural Design*, 81(3), 144–149. doi:10.1002/ad.1253
- Fainstein, S. (2000): New directions in planning theory. *Urban Affairs Review*, 35(4), 451–478. doi:10.1177/107808740003500401
- Friedmann, J. (1998): Planning theory revisited. *European Planning Studies*, 6(3), 245–253. doi:10.1080/09654319808720459
- Graham, M. (2020): Regulate, replicate, and resist – the conjunctural geographies of platform urbanism. *Urban Geography*, 41(3), 453–457. doi:10.1080/02723638.2020.1717028
- Healey, P. (2003): Collaborative planning in perspective. *Planning Theory*, 2(2), 101–123. doi:10.1177/14730952030022002
- Holsen, T. (2020): Negotiations between developers and planning authorities in urban development projects. *disP – The Planning Review*, (56)3, 34–46. doi:10.1080/02513625.2020.1851904
- Innes, J. (2004): Consensus building: Clarifications for the critics. *Planning Theory*, 3(1), 5–20. doi:10.1177/1473095204042315
- Kerrigan, C. (2018): *Play with purpose: Collaborative and innovative design approaches to urban design projects*. Doktorska disertacija. Montreal, Université du Québec à Montréal.
- Le Corbusier (2015): *Precisions on the present state of architecture and city planning*. Zürich, Park Books.
- Lei nº 7688, de 30 de dezembro de 1971. Diário Oficial da Cidade de São Paulo, 1988. São Paulo. Dostopno na: <https://leismunicipais.com.br/a/sp/s/sao-paulo/lei-ordinaria/1971/768/7688/lei-ordinaria-n-7688-1971-dispoe-sobre-a-instituicao-do-plano-diretor-de-desenvolvimento-integrado-do-municipio-de-sao-paulo-pddi-sp-e-da-outras-providencias> (sneto 26. 5. 2023).
- Lei nº 10.676 de 7 de novembro de 1988. Diário Oficial da Cidade de São Paulo, 1988. São Paulo. Dostopno na: <https://legislacao.prefeitura.sp.gov.br/leis/lei-10676-de-7-de-novembro-de-1988> (sneto 26. 5. 2023).
- Lerner, J. (2014): *Urban acupuncture: Celebrating pinpricks of change that enrich city life*. Washington, DC, Island Press.
- Los, M. (2018): Some reflections on epistemology, design and planning theory. V: Dear, M., in Scott, A. (ur.): *Urbanization and urban planning in capitalist society*, 63–89. London, Routledge. doi:10.4324/9781351068000-4
- Maia, F. P. (1930): *Estudo de um Plano de Avenidas para a Cidade de São Paulo*. São Paulo, Melhoramentos.
- Mashinsky, V. (1990): Urban planning at the turn of the 21st century. *Planning Outlook*, 33(2), 91–100. doi:10.1080/00320719008711871
- McMichael Reese, C. (2002): The urban development of Mexico City, 1850–1930. V: Almandoz, A. (ur.): *Planning Latin America's cities, 1850–1950*, 139–169. Routledge, London.

- Moody, W. D. (1912): *Wacker's manual of the plan of Chicago: Municipal economy*. Chicago, Nabu Press.
- Novick, A. (2005): Planos versus projetos: alguns problemas constitutivos do urbanismo moderno: Buenos Aires, 1910–1936. *Vitruvius* 5, 057.01. Dostopno na <https://vitruvius.com.br/revistas/read/arquitextos/05.057/497/pt> (sneto 26. 5. 2023).
- Pengjun, Z., in Peilin, L. (2017): Rethinking the relationship between urban development, local health and global sustainability. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 25, 14–19. doi:10.1016/j.cosust.2017.02.009
- Portugali, J. (2008): Learning from paradoxes about prediction and planning in self-organizing cities. *Planning Theory*, 7(3), 248–262. doi:10.1177/1473095208094823
- Punter, J. (2007): Developing urban design as public policy: Best practice principles for design review and development management. *Journal of Urban Design*, 12(2), 167–202. doi:10.1080/13574800701306195
- São Paulo (2014): *Plano Diretor Estratégico do Município de São Paulo, Lei nº 16.050, de 31 de julho de 2014*. Dostopno na: <https://gestaourbana.prefeitura.sp.gov.br/wp-content/uploads/2015/01/Plano-Diretor-Estrat%C3%A9gico-Lei-n%C2%BA-16.050-de-31-de-julho-de-2014-Texto-da-lei-ilustrado.pdf> (sneto 26. 5. 2023).
- São Paulo (2023): *Plano Diretor Estratégico do Município de São Paulo*. Dostopno na: <https://gestaourbana.prefeitura.sp.gov.br/marco-regulatorio/plano-diretor/> (sneto 26. 5. 2023).
- Savini, F., Majoor, S., in Salet, W. (2014): Dilemmas of planning: Intervention, regulation, and investment. *Planning Theory*, 14(3), 296–315. doi:10.1177/1473095214531430
- Sheinbaum, C. (2019): ¿Conoces el nuevo Plan de Desarrollo Urbano de la CDMX? Dostopno na: <https://www.briq.mx/articulo/conoces-el-nuevo-plan-de-desarrollo-urbano-de-la-cdmx> (sneto 26. 5. 2023).
- Smith, C. (2006): *The plan of Chicago: Daniel Burnham and the remaking of the American city*. Chicago, University of Chicago Press. doi:10.7208/chicago/9780226764733.001.0001
- Talen, E. (2012): *City rules: How regulations affect urban form*. Washington, DC, Island Press.
- Ultramari, C., in Silva, R. C. E. O. (2017): Planos Diretores em linha do tempo: Cidade brasileira 1960–2015. *Enanpur*, 17(1).
- Vogt, M., in Weber, C. (2019): Current challenges to the concept of sustainability. *Global Sustainability*, 2, 1–6. doi:10.1017/sus.2019.1
- White, M., in Allmendinger, P. (2003): Land-use planning and the housing market: A comparative review of the UK and the USA. *Urban Studies*, 40(5-6), 953–972. doi:10.1080/0042098032000074263
- Whittemore, A. H. (2016): The experience of racial and ethnic minorities with zoning in the United States. *Journal of Planning Literature*, 32(1), 16–27. doi:10.1177/0885412216683671